

УДК 130.3:355

С. С. Семенов, О. В. Гегечкорі, В. В. Рютін

ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ АРМІЇ, ВІЙНИ ТА ЕКОНОМІКИ ЯК ОСНОВА ПІДГОТОВКИ КРАЇНИ ДО ОБОРОНИ

Проаналізовано питання взаємозалежності понять “армія”, “війна”, “економіка”. Системно розглянуто характеристики такого інституту держави, як армія. Наведено особливості взаємозв'язку армії та економіки у мирний і воєнний час.

Ключові слова: армія, війна, економіка, держава.

Постановка проблеми. На тлі нинішньої трансформації нашого суспільства і, зокрема, реформування Збройних Сил та інших військових формувань України певний науковий і практичний інтерес становить аналіз тріади “Армія. Війна. Економіка”. У реальному житті всі ці компоненти або соціальні феномени не існують відокремлено один від одного, маючи максимальну, оптимальну або мінімальну взаємозалежність.

Аналіз наукових досліджень і публікацій свідчить, що проблему взаємозалежності армії, війни, економіки вивчали економісти, військові діячі, вчені різних світоглядних спрямувань. На наш погляд, заслуговують на увагу теоретичні розробки щодо взаємозалежності питань війни та економіки Н. Макіавеллі, К. Клаузевица, В. Мартиненка, С. Пилиповича, Г. Несонова, Б. Саліхова, А. Грузкова, А. Точиліна, Л. Крозига, В. Мунтіяна та інших учених. Проте варто відзначити недостатність комплексного соціально-філософського аналізу проблеми стосовно сучасної України.

Мета статті полягає у спробі комплексно дослідити в теоретичному плані питання взаємозалежності понять “армія”, “війна”, “економіка”.

Виклад основного матеріалу. Почнемо з характеристики понять “армія”, “війна”, “економіка”. Розглянемо їх визначення у зворотньому порядку.

Термін “економіка” автори трактують як систему, організацію, структуру і стан господарського життя суспільства. Основними складниками економіки виступають продуктивні сили, виробничі (у тому числі економічні, технічні й організаційні) відносини та господарський механізм. Є й інші теоретичні виміри цього поняття, а саме економіка розглядається у вигляді: матеріальної основи або базису суспільства; сукупності виробничих відносин, що відповідають конкретному ступеню розвитку продуктивних сил; панівного способу виробництва в суспільстві тощо.

Війна – це збройне зіткнення у ході розв'язання сторонами будь-якого виду конфлікту (територіального, економічного, політичного, релігійного та ін.). Виходячи з того, що війна виконує інструментальну, прикладну функцію, такий автор, як К. Клаузевиц тлумачить її як продовження політики іншими засобами. Це визначення доповнили філософи-матеріалісти, підкресливши, що діалектика війни полягає у тому, що війна є продовження політики іншими (а саме насильницькими) засобами, розглядаючи війну як продовження політики зацікавлених держав і різних класів усередині них.

Особливим соціальним інститутом виступає армія, яка є органом держави, призначеним для проведення її політики засобами легітимного збройного насильства. Армія – політичний інститут у суспільстві, визначається тим, що це установа державна, відображує інтереси певних класів, соціальних спільностей, покликана відображувати і захищати інтереси загальнодержавні. Здійснюючи управління суспільством, охороняючи його економічну і соціальну структуру, держава має на світовій арені та всередині країни свої особливі інтереси і завдання, сутність та обсяг яких визначаються самою природою держави. Для їх реалізації держава повинна піклуватися про забезпечення своєї політичної могутності, без якої саме її існування залежало б від випадку і наражалося б на небезпеку ззовні. Для захисту інтересів і недоторканності державних кордонів, територіальної цілісності й створюється спеціальна організація – армія – реальна сила, необхідна опора і знаряддя верховної влади. Армія – специфічна організація – організація збройна. Армія – це основна частина воєнної організації держави особливого призначення: здатна вести війну, збройну боротьбу на всіх рівнях.

Звідси впливають такі головні ознаки армії. Вона, як бачимо, є державним утворенням, особливим видом професійної діяльності,

високоорганізованим, збросзабезпеченим колективом, що перебуває на повному утриманні держави. Основне призначення армії – ведення війни, участь у бойових операціях. При цьому додамо, що армія може задовольняти не тільки інтереси однієї держави, але й коаліції держав через утворені ними воєнні союзи та інші форми спільної взаємодії.

Якщо вдаватися до характеристики армії з позицій системного, комплексного підходу, то її “зовнішність” і “внутрішність” мають більш широкий вимір і більш глибокий зміст.

Згідно з авторським баченням армія, поперше, являє собою складне соціальне, у тому числі матеріальне та духовне, утворення. Деталізуючи це узагальнення, можна говорити про важливі аспекти, які безпосередньо стосуються форми та змісту армії.

Відтак, по-друге. Розгляд армії в історичній площині засвідчує, що її еволюція тісно пов’язана із загальним тривалим, усебічним розвитком людства, зокрема, зброї, військової техніки, особового складу, воєнної науки, характеру і структури основних зв’язків у військовому середовищі, а також, якщо брати до уваги окрему державу, зі змінами, які відбуваються у внутрішньодержавному житті (в економічній, політичній, правовій, культурній та інших сферах) і на міжнародній арені.

По-третє. Армія, незважаючи на її постійне вдосконалювання та розвиток, є досить усталеним, стабільним або, іншими словами, консервативним інститутом. А ще це корпоративна організація. Армії притаманна така специфічність: незначна змінюваність у часі та просторі; наявність обмежень щодо вікового, статевого, професійного та іншого складу військових колективів; діяльність згідно із суворим додержанням законів (статутів), директив, наказів; ієрархічна підпорядкованість командирам і начальникам; колективний характер виконання бойових завдань; формування особливих духовних та морально-психологічних якостей у військової людини; відносна автономність та закритість збройних сил від суспільного життя тощо.

По-четверте. Армія як цілісна організація має власні матеріальне буття і духовне наповнення. Армійський колектив – це певний згусток, обов’язкова єдність людини та військової техніки (озброєння). Але за всієї значущості озброєння важлива роль у цьому конгломераті належить розумовий істоті, тобто людині. Військовослужбовці згідно з наказом держави

і за своїм покликанням цілеспрямовано, відкрито, професійно готуються до вбивства інших людей, знищення матеріальних цінностей та до самопожертви. Для виконання таких “функціональних обов’язків” треба мати не тільки відповідні навички та надійні гарантії з боку держави, але й велику силу волі, силу духу. Так, Наполеон наголошував, що на війні духовний чинник співвідноситься з матеріальним як три до одного [4, с. 16].

По-п’яте. Поряд із підтриманням на належному рівні обороноздатності держави, здійсненням у разі потреби захисту її суверенітету і територіальної цілісності на армію покладено виконання ідейно-виховних, освітніх, організаційних, економічних, соціальних та інших важливих функцій (завдань).

По-шосте. Армія є своєрідною критичною масою, яка може перебувати виключно у двох станах – або у стані підготовки до війни, або у стані ведення війни. Так званий, “третій стан” – це вже не армія, як інститут держави, а пряма загроза суспільству” [2, с. 4].

З урахуванням цієї більш-менш усебічної характеристики армії відстежуємо спочатку її взаємозв’язок з економікою у мирний час.

Взагалі армія вважається позаекономічною категорією, однак в її розпорядженні (фактично для руйнівних цілей) перебуває величезний економічний потенціал (люди, озброєння, інтелектуальні ресурси, господарські підрозділи, соціальна інфраструктура тощо). На створення матеріально-технічної бази збройних сил систематично витрачаються значні державні кошти. У зв’язку з необхідністю існування армії маса фізично здорових, молодих людей – потенційної робочої сили – вилучена на певний час із сфери матеріального і духовного виробництва. Усе це за своєю економічною сутністю – нераціональне, “збиткове” використання продуктивних сил та споживання суспільного продукту. Але реальне життя з його зовнішніми загрозами та небезпеками для самостійних держав вимагає діяти всупереч теорії. Тому без постійного економічного донорства армії не обійтись. Утримання армії ніколи і ніде не буває необтяжливим в економічному відношенні. Так, Дуайт Ейзенхауер говорив з цього приводу: “Кожна виготовлена гармата, кожен спущений на воду есмінець, кожна випущена ракета означають, в кінцевому результаті, крадіжку в тих, хто не може досхочу наїстися” [5, с. 52].

Інша річ, що “мирна” армія завжди має бути

оптимальною за розмірами і структурою, раціональною у плані споживання національного багатства, ефективною за бойовими якостями, адекватною з усіх питань до наявних зовнішніх загроз і вимог часу.

В Україні, на жаль, модель “співробітництва” між економікою та армією до останнього часу мала викривлений характер. Коли економіка працює не на задоволення хоча б пріоритетних суспільних потреб, а на особисте самовиживання, мабуть, даремно розраховувати на збільшення витрат для оборони. Існувала практика припасовування видатків для військової сфери до невтішних показників національної економіки. Це постійно породжувало бажання нескінченно скорочувати збройні сили, що є рівноцінним зниженню рівня їх боєготовності, а то й знищенню. Проте занепад військової справи у державі є грізним застереженням: часто це початок кінця.

Таким чином, у мирний час між економікою та армією повинна бути оптимальна міра залежності. Економіці при цьому відводиться роль надійної “служниці” армії в задоволенні її нагальних, усебічно обґрунтованих матеріальних і грошових запитів. На подібній позиції стоять і деякі зарубіжні науковці (С. Хантингтон, Ф. А. Хайск та ін.). Так, Хайск вважає, що у будь-яких умовах держава зобов’язана гарантувати у військовій сфері повне матеріальне забезпечення всіх причетних до неї осіб, щоб розраховувати на безумовне виконання покладених на них завдань [3, с. 56].

Тепер кілька тез стосовно зменшення обтяжливості “мирної” армії для економіки. Звичайно, завжди доцільно забезпечувати часткову самоокупність армії, особисте виробництво нею певної кількості сукупного національного продукту та отримання відповідних прибутків. Така можливість у військових колективів є у зв’язку з реалізацією надлишків озброєння, з участю у миротворчих операціях тощо. Суттєвий вклад періодично вносить армія в суспільну економіку і за рахунок працевлаштування звільнених після проходження військової служби кваліфікованих спеціалістів.

Є й інші шляхи, резерви та можливості для поповнення загальнодержавної скарбниці коштами від різних видів самостійної фінансово-економічної діяльності армії. Правда, не все і не завжди тут складається на користь загальній справі. Так, у період розпаду СРСР економіка України втратила багато шансів на отримання значних додаткових грошових ресурсів унаслідок реорганізації військової сфери. Незалежна Україна

успадкувала від колишнього Радянського Союзу третій у світі за потужністю ядерний потенціал і майже 800-тисячне угруповання військ. Сьогодні вже ніхто точно не скаже, яка була вартість отриманого майна, техніки та озброєнь. Якщо б на стадії розпаду Союзу РСР провели повну інвентаризацію та до мінімуму звели б марнотратство у використанні коштів, то їх вистачило б не лише для проведення радикальної реформи Збройних Сил України та інших військових формувань, а й для потужного соціального захисту військовослужбовців [7, с. 2].

Звідси логічно випливає другий важливий висновок: у мирний час допомога або віддача з боку армії для економіки з об’єктивних та суб’єктивних причин є мінімальною.

Далі відстежимо, що відбувається у нашій тріаді у період війни. Багатовікова історія свідчить, що фінанси є вирішальним фактором у війні. Ще Макіавеллі писав: “Гроші – нерв війни”. Наполеон також вважав, що для того, аби виграти війну, треба мати три речі: “по-перше, гроші, по-друге – більше грошей і по-третє – ще більше грошей”. Ці слова часто повторював Бісмарк. Думку про те, що фінанси – вирішальний фактор перемоги, поділяв Кейнс. Сучасні економісти також вважають, що роль фінансового фактора у війні дедалі зростатиме. Без особливих доказів можна стверджувати і зробити відразу третій висновок: у ході бойових дій, які веде та чи інша держава, і її армія, і її економіка “працюють” на потреби війни в максимальному режимі. Але при цьому виникає слушне запитання: а що конкретно отримують від війни армія та економіка?

За великим рахунком війна для армії – її “рідна стихія”, звичне середовище, реальний (а не штучний) полігон для практичного заняття “улюбленою справою”, для перевірки професійної придатності військовослужбовців, вдосконалювання їхньої бойової майстерності тощо. Війна сприяє накопиченню в армійському середовищі кількісних змін та переходу їх у нову якість і навпаки. Однак участь у збройних зіткненнях може мати для армії й негативні наслідки, особливо коли армія зазнає значних людських та матеріальних втрат, поразки у тих чи інших операціях, залишає “у розпорядження” ворогу мирне населення та економічний потенціал своєї держави.

Одним словом, у ході війни армія суто для себе отримує або максимум, або мінімум користі. Такий четвертий висновок із філософії взаємозалежності компонентів у об’єкті нашого дослідження.

Держави, які ведуть війни, використовують “живу силу” своїх народів на полях бою так само, як вони застосовують її на фабриках, заводах або копальнях. Тобто армія порівнюється із знаряддям праці, яке пускається у дію, коли починається і ведеться війна [1, с. 46].

Мабуть, такий підхід до розгляду війни та армії породив у наукових колах непоодинокі судження, що збройне зіткнення кінець кінцем є комерційною справою. Для когось масова кривава бойня – це дійсно комерція. Наприклад, під час Другої світової війни особливого зростання набуло промислове виробництво у США – державі, на території якої не велися бойові дії і чії монополії значно збагатилися на військових замовленнях учасників збройного насильства. У ході війни неждано-негадано як у локальному, так і глобальному масштабах може виникати й побічний ефект для розвитку продуктивних сил, форм і методів господарювання. Так, філософи-матеріалісти, розглядаючи роль Першої світової війни у виникненні державно-монополістичного капіталізму, дійшли узагальнення, що вона “зробила те, що не було зроблено за 25 років. Одержавлення промисловості пішло вперед не тільки у Німеччині, але й в Англії. Від монополії взагалі перейшли до державної монополії” [6, с. 73].

Друга світова війна призвела до подальшого, ще більш тісного з’єднання сили монополій із силою держави. Державні видатки досягли небачених раніше розмірів, причому значна частина їх використовувалася для фінансування монополій через державні замовлення. Була створена розгалужена система державного регулювання економіки, яка містила розподіл через спеціальні урядові органи дефіцитних видів сировини й обладнання. Здійснювався також державний контроль над цінами, заробітною платою та капіталовкладеннями тощо. За державні кошти було побудовано багато військових заводів. Навіть якщо держава витрачає мільярди на “марнотратне” військове озброєння, то ці заходи можуть створити робочі місця у період рецесії і будуть соціально цінними [5, с. 232].

Отже, для держав-посередниць та для окремих монополістичних структур війна є приводом, доброю зачіпкою для отримання значних прибутків. У цьому випадку залежність між війною та економікою може наближуватися до своєї максимальної межі.

У воєнний час зростаючі оборонні видатки

збільшують сукупні видатки і, таким чином, виникає інфляція воєнного часу [5, с. 126]. Це п’ятий незаперечний висновок, що впливає з викладеного вище матеріалу.

Зовсім в іншому стані перебуває економіка у державах, які виступають як воюючі сторони. У цілому під час війни в них має місце не розширене і навіть не просте відтворення виробництва, а значне недовиробництво, яке можна назвати негативним відтворенням виробництва. Так, якщо всі економічні процеси спрямовуються на воєнні потреби, то відбувається перерозподіл продуктивних сил у суспільстві на користь воєнної індустрії та виконанню інших робіт для армії. При цьому виготовлені здебільшого для військових цілей засоби виробництва не трансформуються в елементи нового виробничого циклу. Засоби ж споживання слугують під час війни не для відтворення робочої сили, а для підтримання специфічної “солдатської сили”, яка не відіграє жодної ролі, взагалі не бере жодної участі у виробничому процесі. Слід урахувати й інші чинники. Так, армія не тільки не створює, а в період війни забирає значну частину суспільного продукту. Виходить як би подвійне віднімання (вирахування) із “фонду виробничого відтворення”. Це перше. Друге. Війна несе значні безпосередні руйнування виробничих та невиробничих фондів, фізично знищує потенційну та декваліфікує наявну робочу силу. Кінцевий результат теж невтішний. Адже реальний економічний базис дуже звужується, відбувається значна деформація процесу виробництва, вноситься розлад в економічну систему, розвиток якої йде не по розширеній, а по постійно звужуваній спіралі [1, с. 103].

Найбільший негатив будь-якої оборонної, наступальної чи позиційної війни – це суттєве зменшення, скорочення продуктивних сил, зниження їхньої віддачі, результативності тощо. Якщо користуватися методологією філософів-матеріалістів, то процес руйнування, занепаду продуктивних сил у ході війни може мати такий чотирирівимірний вигляд.

1. Фізичне знищення матеріальних елементів виробництва і робочої сили.

2. Декваліфікація елементів виробництва (зношення засобів виробництва, фізичне, професійне виснаження працівників, вимушена заміна їх некваліфікованими кадрами).

3. Розлад зв’язків між елементами виробництва внаслідок централізації управління, структурної реорганізації, розбалансування

відносин між галузями економіки, між містом і селом, між регіонами, а також міжнародних відносин тощо.

4. Перерозподіл продуктивних сил на користь невиробничого споживання.

Безумовно, що при всіх значних втратах, що мають місце в економічному базисі, під час війни воююча держава може отримувати й деякі здобутки. Насамперед це:

– бурхливий розвиток наукових досліджень та швидке впровадження їх результатів у виробництво, у тому числі у цивільний сектор економіки;

– створення нових галузей промисловості, розміщення виробничих потужностей у “тилових” регіонах, які раніше не мали важкої індустрії, створення тут нових робочих місць тощо;

– організація екстреної та масової професійної підготовки і перепідготовки робітничих та інженерних кадрів;

– утвердження повсюдно міцної трудової, технологічної та виконавчої дисципліни.

Із цього приводу професор Уельського університету Пол Кеннеді зазначив: “Історичні дані свідчать про очевидний довготривалий зв’язок між економічним піднесенням і падінням окремої великої держави та її піднесенням і занепадом як важливої воєнної потужності. Багатство і сила завжди пов’язані...” [5, с. 517]. Однак об’єктивні цифри говорять про інше.

За розрахунками уряду США, 1 млрд доларів воєнних витрат створює 76 тис. робочих місць. Якщо цю ж суму витратити на цивільні програми федерального уряду, то буде створено в середньому понад 100 тис. робочих місць. Значно більше місць буде створено, якщо ці засоби направити в особливо трудомісткі види діяльності. Однак не цілком ясною є методика, що застосовував уряд США при розрахунках наведених цифр. Навіть якщо вважати, що заробітна плата складає 60 % ВВП, то, поділивши воєнні витрати на кількість робочих місць, одержимо лише 7 895 доларів на людину в рік.

Це обмаль. Мабуть, прийнята розрахункова схема враховує стимулюючий вплив грошей, випланих у воєнному секторі економіки, на загальний платоспроможний попит. У зв’язку з цим виходили з того, що “військові” гроші встигнуть за рік прокрутитися 3,5-4 рази, а збільшення кількості робочих місць за цивільної орієнтації бюджетних витрат визначається більшою часткою заробітної плати у вартості цивільної продукції.

Що стосується висновку з досліджуваного нами напрямку залежності між війною та економікою, то він буде таким. Війна в цілому

“з’їдає”, руйнує економічний базис держав, які в ній безпосередньо задіяні. Її позитивний результат для економіки цих держав мінімальний, а негативні наслідки – максимальні.

На закінчення наведемо один вислів щодо війни із літературної спадщини Анатолія Франса: “... Війна, яка колись гартувала серця і заснувала міста темних варварів, приносить і самому переможцю лише розорення і горе, а за наших часів, коли народи зв’язані між собою спільністю мистецтв, наук і торгівлі (можна додати, що зв’язані й багатьма іншими видами економічної діяльності – прим. авторів), вона стає безглуздяч і найжахливішим злочином” [6, с. 81]. Дай, як кажуть, Бог, щоб людство і, насамперед, усі державні правителі глибоко усвідомили це зауваження великого письменника-гуманіста, а військові формування кожної держави могли бути в основному задіяними в урочистих церемоніях, у ліквідації наслідків минулих війн, можливих природних та техногенних катастроф, масових епідемій, у різних рятувальних операціях тощо, а не у знищувальних збройних зіткненнях. А доки цього не сталося, слід тримати порох сухим, дбати про потреби своєї армії, щоб не довелося завтра годувати чуже військо.

Висновки

1. У мирний час армія завжди має бути оптимальною за розмірами і структурою, раціональною у плані споживання національного багатства, ефективною за бойовими якостями, адекватною з усіх питань до наявних зовнішніх загроз і вимог часу. У мирний період між економікою та армією повинна бути оптимальна міра залежності. Економіці при цьому відводиться роль надійної “служниці” армії у задоволенні її нагальних, усебічно обґрунтованих матеріальних і грошових запитів, допомога або віддача з боку армії для економіки з об’єктивних та суб’єктивних причин є мінімальною.

2. У період війни, у ході бойових дій, які веде та чи інша держава, і її армія, і її економіка “працюють” на потреби війни в максимальному режимі. Війна сприяє накопиченню в армійському середовищі кількісних змін та переходу їх у нову якість і навпаки. Проте участь у збройних зіткненнях може мати для армії й негативні наслідки, особливо коли остання зазнає значних людських та матеріальних втрат, поразки у тих чи інших операціях, залишає “в розпорядження” ворогу мирне населення та економічний потенціал своєї держави. Тобто у ході війни армія суто для себе отримує або максимум, або мінімум користі. Війна в цілому “з’їдає”, руйнує економічний базис держав, які в ній безпосередньо задіяні, її позитивний

результат для економіки цих держав мінімальний, а негативні наслідки – максимальні.

3. Утримання армії ніколи і ніде не буває необтяжливим в економічному відношенні. Проте, щоб не довелося завтра годувати чуже військо, слід тримати порох сухим і дбати про потреби своєї армії.

Список використаних джерел

1. Бухарин, Н. И. Избранные произведения [Текст] / Н. И. Бухарин ; предисл., комент. С. Л. Леонова. – М. : Экономика, 1990. – 542 с.

2. Демехин, В. Защитники Отечества нуждаются в защите [Текст] / В. Демехин // Голос Украины. – 2004. – 23 марта.

3. Демехин, В. Строит ли Украина социальное государство? [Текст] / В. Демехин // Голос Украины. – 2005. – 17 июня.

4. Ильин, И. А. О монархии и республике [Текст] / И. А. Ильин // Вопросы философии. – 1991. – № 5.

5. Самюелсон, Пол А. Макроекономіка [Текст] : пер. з англ. / Пол А. Самюелсон, Вільям Д. Нордгауз. – К. : Основи, 1995. – 544 с.

6. Франс, Анатоль. Повстання ангелів [Текст] / Анатоль Франс. – К. : Держ. вид-во худож. літ., 1960. – 211 с.

7. Чікалін, В. “Білою книгою” – по чорних плямах армії [Текст] / В. Чікалін // Урядовий кур’єр. – 2004. – 8 черв.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2016 р.

Рецензент – кандидат психологічних наук, професор І. І. Ліпатов, Національна академія Національної гвардії України, Харків, Україна

УДК 130.3:355

С. С. Семенов, А. В. Гегечкори, В. В. Рютін

ВЗАИМОЗАВИСИМОСТЬ АРМИИ, ВОЙНЫ И ЭКОНОМИКИ КАК ОСНОВА ПОДГОТОВКИ СТРАНЫ К ОБОРОНЕ

Проанализированы вопросы взаимозависимости понятий "армия", "война", "экономика". Системно рассмотрены характеристики такого института государства, как армия. Приведены особенности взаимосвязи армии и экономики в мирное и военное время.

Ключевые слова: армия, война, экономика, государство.

UDC 130.3:355

S. S. Semenov, O. V. Gegchkori, V. V. Ryutin

INTERDEPENDENCE ARMY, WAR AND THE ECONOMY AS THE BASIS OF PREPARATION OF DEFENSE TO COUNTRY

Analyzed the issue of interdependence of concepts "army", "war", "economy". The system deals with special characteristics such as the institute states army. The peculiarities of the relationship of the army and the economy in peacetime and wartime.

Keywords: national army, war, economy, state.

Семенов Сергій Станіславович – кандидат філософських наук, доцент, заступник начальника кафедри соціальних та правових дисциплін Національної академії Національної гвардії України

Гегечкори Олександр Вахтангович – доцент, доцент кафедри соціальних та правових дисциплін Національної академії Національної гвардії України

Рютін Віталій Васильович – кандидат педагогічних наук, доцент, начальник кафедри соціальних та правових дисциплін Національної академії Національної гвардії України